

УДК 342.5.071

DOI <https://doi.org/10.32782/npuuola.v33.2023.9>*А. А. Настюк*

РЕГУЛЯЦІЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ПРАЦЮЮЧИХ У КИЇВСЬКІЙ РУСІ ЗГІДНО ЛІТОПИСНИХ ДЖЕРЕЛ

Постановка проблеми. В літописах інформація щодо правової регуляції професійної діяльності, яку надавали про Київську Русь, не розкривалася в повній мірі. Приділялася увага інформації щодо правової регуляції захисту людей згідно їхньої професійної діяльності. Ми не в повній мірі можемо зрозуміти наскільки професійні навички були цінними і, в якій мірі впливали на права працюючої людини. Ми у своєму дослідженні, використовуючи джерельну базу, проаналізуємо правову регуляцію професійної діяльності вільних людей: купців, вояків найманців. Серед напіввільних людей розглянемо закупів та смердів, а серед невільних челядь та холопів. Це дасть нам можливість більш поглиблено розкрити аспекти правової регуляції трудової діяльності.

Оцінка стану наукового дослідження. Вивченням суспільного ладу Київської Русі займалися такі видатні вчені як: Татищев В. М., Грушевський М. С., Брайчевський М. Ю., Греков Б. Д., Рибаків Б. О., Войтович Л. В., Толочко П. П., Заруба В. М., Шевченко О. О., Тищик Б. Й., Шевченко А. Є., Кудін С. М та інш. У своїх роботах вони торкалися питань правового статусу різних соціальних груп.

Метою даного дослідження є здійснення аналізу на базі літописних джерел правової регуляції трудових відносин та розкриття питання як професійна діяльність впливала на правовий статус особи.

Виклад основного матеріалу. Регуляція правових відносин в професійній діяльності із врахуванням соціальної ієрархії в Київській Русі знайшла своє відображення у джерелах Руського права. Ми можемо розділити людей, що здійснювали свою професійну діяльність на вільних, напіввільних та невільних. Ті, що працювали у своїх цілях, інтересах на себе, князя, бояр, купців, церкви та інших.

В Руській правді розкриті цілі категорії людей, які працювали як на себе, так і на князя та пана. Вони могли бути як вільними, так напіввільними і невільниками.

Перші згадки, що врегульовували діяльність купців та солдат-найманців, відображені в міжнародних договорах.

Захист права на життя купця регулювалось як за Русько-візантійськими договорами 912 і 944 років, так і за Руською правдою.

У договорі 912 року повідомляється: Аще кто убиеть. Крестьянина Русинъ или Хрестьянинъ Русина да умереть, идеже аще сотворить убиство. Аще ли убежить сотворивый убийство, аще есть имовить, да часть его, сиречь, иже его будетъ по закону, да возметь ближний убьенаго, а и же на(жена) убившаго да имеетъ, толцем же перебудеть по закону; аще ли есть неимовить сотворивыйи убойство и убежавъ, да держится тяжи, дондеже обрящеться, яко да умреть [1, с. 20].

Наступний укладений договір теж підтвердив покарання за вбивство русина (купець, вояк найманець, моряк та інш). В договорі 944 року вказано, що Аще убьеть Хрестьянин Русина или Русин Хрестьянина да держим будетъ створивыйи убиство от ближних убьенаго да убьютъ и. Аще ли ускочить створивыйи убои и аще будетъ имовит да возмутъ именье его ближнии убьенаго. Аще ли есть неимовит и ускочить же, да ищють его, дондеже обрящется; аще ли обрящется, да убьен будетъ [2, с. 34].

У перерахованих договорах діє принцип таліону – при вбивстві людини за умови, що злочинець не втік і він не є іменитим. При умові, що злочинець втік з місця злочину, то він мусить сплатити гроші родичам вбитої ним людини. Договір 944 року на відміну від договору 912 року не згадує про передачу частини майна вбивці жінці, що має належати їй по закону.

Якщо руського купця у Візантії уб'ють, то вбивцю дозволяється позбавити життя на місці злочину [3, с. 11]. Якщо злочинець утік і він був іменитим, то потерпілій стороні слід компенсувати смерть потерпілому майном убивці [4, с. 94–95]. Якщо вбивця не іменитий, то його слід переслідувати та затримати, після чого вбити [5, с. 20]. Дані умови свідчать, що купці, які прибували з Русі у Візантію, завдяки князівській владі, отримували гарантії від візантійських імператорів, що вони мають право убити вбивцю на місці скоєння ними злочину.

Слід зазначити, що у договір 944 року була внесена підстава при якій візантійці могли позбавити на законних підставах як життя купця, так і його людей, що забезпечували його професійну діяльність. Підстава була наступна: руські купці, при прибутті до Константинополя, мали пред'явити візантійцям грамоту від Великого князя Руського. Дана грамота мала підтверджувати, що купець прибув від князя з мирними намірами та скільки кораблів прибуло з ним. Коли таку грамоту не пред'являли, то ті мали право затримати таких купців. Якщо вони чинили супротив при затриманні, візантійці мали право їх вбити (Зімін 37). Купця могли вбити за вбивство візантійця. У такому випадку візантійці не несли зобов'язань перед Великим князем Русі за їх вбивство [2, с. 37].

У Руську правду теж було внесено міру покарання за вбивство купця. Руська правда в Короткій редакції Академічного списку Просторової редакції, по Троїцькому І списку, вказують, що за вбивство купця слід сплатити штраф у розмірі 40 гривень [6, с. 24; 7, с. 27].

Русько-візантійські договори 911 та 944 років вказували на міру покарання за нанесення тілесних ушкоджень купцю. При побитті купця йому платили штраф у розмірі 5 літрів срібла, як компенсацію за образу, згідно домовленостей Русі з Візантією по умовах договорів 912 та 944 років [1, с. 20, 32].

Отже згідно Руській Правді Короткої редакції купець, як вільна людина, при здійсненні своєї трудової діяльності не міг бути підданий насиллю без покарання злочинця за свої дії.

Руська правда Короткої редакції розкриває, що за нанесення побоїв потерпіла сторона могла помститися злочинцю і побити його. Якщо потерпілий не міг помститись порушнику, то у такому випадку сплачувався штраф. Порушник мав сплатити три гривні штрафу та оплатити послуги лікаря. Якщо згідно купця побити жердиною, батоном, чашею, рогом, плашмя мечем, або не виймаючи його з ножен, виривання вусів або бороди, порушник має сплатити штраф в розмірі 12 гривень. Якщо купця вдарять мечем по руці і рука відвалиться або всохне, то слід сплатити штраф у розмірі 40 гривень [8, с. 31]. У Руській правді Просторової редакції штраф за цей злочин був зменшений до 20 гривень в половину віри, але 10 гривень слід було сплатити потерпілому за втрату здоров'я [2, с. 123, 149–150]. Вчені пояснюють дані зміни відміною кровної помсти та вдосконаленням Руського права.

За нанесення насилля людині (купцю) у вигляді виривання вуса або бороди, сплачувався штраф у розмірі 12 гривень [7, с. 26].

Згідно Руської Правди Просторової редакції якщо вільну людину (купця) ударить холоп, то за образу його можна було вбити. Якщо холоп тікав в будинок свого пана і його не видавали, то власник холопа мав сплатити штраф у розмірі 12 гривень. Але такий закон був при Ярославу Володимировичу. Його сини замінили вбивство на штраф або публічне побиття [2, с. 129–130].

Майнові інтереси купців захищались договорами Русі з Візантією. За крадіжку, згідно договору 912 року, потрібно було компенсувати вкрадене у потрібному розмірі, а в договорі 945 року – в подвійному розмірі [9, с. 21; 10, с. 18–19].

Коли корабель руського купця викидало на візантійський берег, то візантійці мали допомогти купцям.

Торгівці для здійснення своєї професійної діяльності залучали інших людей. Ми можемо поділити на наступні категорії людей, які брали участь в торгівельній діяльності: вільні та невольні. До невольних ми відносимо челядь. Доказом того, що купці залучали невольників – є Русько-візантійський договір 912 року. У договорі вказані обставини крадіжки челядина у купця і гарантії, які надавалися Візантійською імперією, щоб повернути його купцю [2, с. 13].

Русько-візантійський договір 912 року регулює захист права на життя, здоров'я та майно русів, які поступили на службу до Візантійського імператора. Найманому вояці гарантувався захист права на життя, здоров'я та майно за аналогією як і купцю, згідно договорів 912 та 944 років, які ми дослідили вище.

В даних договорах вказано, що рус може вступити у трудові відносини в іншій державі шляхом надання послуг у військовій сфері через найм на військову службу. За даним договором Візантія брала на себе зобов'язання у сфері захисту майна руса у разі його смерті на службі [9, с. 15]. Розкриємо зміст зазначених умов. Якщо, несучи службу у Візантійській Імперії рус умре, не склавши заповіту і не маючи родичів

у Візантії, то його майно має відправлятися на Русь його близьким родичам. Якщо ж рус залишив заповіт, то його майно має бути передано згідно волі покійного.

Крім русів купців та найманих русів вояків, Візантійське право захищало послів, моряків та вояк, які захищали купців та інших осіб, що здійснювали свою професійну діяльність і підпадали під визначення рус, отримували захист свого життя за тим же принципом, що і руси купці та найманці. За їхнє життя забиралося життя візантійця, що їх вбив. За нанесення їм тілесних ушкоджень платили штраф у розмірі 5 літрів срібла, як і за купця. За крадіжку їхнього майна за договором 912 року потрібно було компенсувати вкрадене в потрібному розмірі, а за договором 944 року – в подвійному розмірі [10, с. 21], [3, с. 18–19].

Так як той, хто наймався на службу до Візантійського імператора міг бути русом, то на нього розповсюджувалися права русів. У свою чергу, Великий князь Русі брав на себе теж зобов'язання. Він не мав перешкоджати русам найматися на військову службу у Візантії.

Слід зазначити, що всі вільні люди захищали своє життя, здоров'я та майно аналогічно купцям та найманцям на службі імператора Візантійської імперії за виключенням персоніфікованих прав, які надавались саме купцям і найманцям.

Згідно договору 907 року руські купці отримали право на безмитну торгівлю, користування банями, право на отримання місячного, тобто харчування і спорядження кораблів за рахунок візантійської казни [2, с. 65–66]. За договором 911 року русичі купці отримали гарантії захисту свого життя, здоров'я, майна. Також регулювались питання захисту майна купця при корабельній аварії [11, с. 19–21]. Однією із головних цілей було створення сприятливих умов для діяльності торговців і найманих солдат із захистом їх життя, здоров'я та майнових інтересів. Дослідимо це більш детально.

Крім прав при здійсненні своєї роботи у Візантійській імперії купці брали на себе зобов'язання. Вони зобов'язувалися не чинити безчинства у візантійських селах та містах. Через ворота Константинополя вони могли пройти у групі, яка не могла перевищувати п'ятдесят чоловік. При даній групі мав бути наглядач з Візантії. Купцям заборонялося селитися у самому Константинополі. Вони мали селитися у спеціально відведеному місці. В договорі вказано, що це місце було біля монастиря Мамона [12, с. 19–20]. У договорі 944 року було обмежено купувати велику кількість дорогих тканин. Купець міг закупити тканини не суму, яка не мала перевищувати п'ятдесят злотників. Також як зазначалося вище у договорі 944 року купцям та найманцям, які прибували до Константинополя, мали пред'явити княжі грамоти [13, с. 55–57].

Крім торгівлі та найму на військову службу до Візантії, руське право регулювало питання лихварської діяльності, пасічництва та будівництва мостів і міст.

Лихварська діяльність теж регулювалася Руською правдою, в якій встановлювались умови, що виставляв лихвар при наданні послуг. Пізніше під тиском віче при Володимирі Мономаху були введені статті, які обмежували процентну ставку лихваря, щоб запобігти зловживанню з його сторони [7, с. 30–31].

Пасічництво теж регулювалося Руською правдою. В Просторовій редакції Руської правди вводився великий штраф за крадіжку та знищення борті у розмірі 3 гривень. Крадіжка меду, який бджолам залишали на зимівку карався штрафом в 10 кун, а при крадіжці меду, що призначався не на зимівку – 5 кун штрафу [14, с. 106]. Дані норми руського права забезпечували захист майна пасічника, щоб той міг здійснювати свою професійну діяльність.

Згідно Руській правді встановлювалась фіксована ціна щодо оплати праці при будівництві та ремонті мостів і фортець.

Для захисту тих, хто займався скотарством вводилися штрафи за крадіжку скота. Якщо ж хтось зарізав чужого коня або скотину, то мусив оплатити ціну тварини і ще заплатити штраф в розмірі 12 гривень [2, с. 131]. Так на Русі створювалися умови для розвитку тваринництва та тяжко карали за знищення скота. В Короткій редакції Руської правди вказано, що при будівництві моста за виконану кінцеву роботу слід заплатити ногату. За кожен проліт моста слід заплатити теж ногату. За ремонт трьох, чотирьох або п'яти дошок слід сплатити стільки ж [14, с. 98].

В розширеній редакції Руської правди вказано, що при будівництві моста слід брати по ногаті за кожних десять локтів, при ремонті моста брати по куні за кожен проліт. Також будівнику моста і його отроку слід мати два коня. Коням виділяти овес 4 лукна в неділю, також їх слід кормити досита [2, с. 133].

В даних розрахунках платяться гроші за виконану роботу. Крім того слід забезпечити харчуванням коней та людей.

При будівництві укріплень міста слід здійснювати оплату наступним чином: за закладку звинна фортифікаційної стіни слід платити куну, а за його повне завершення – ногату.

Також при будівництві надається їжа, напої, м'ясо та риба, а в неділю на сім кун, сім хлібів. Сім уборок пшона і на чотири коня сім лукон овесу. Це все надається доти, поки місто будується [2, с. 133].

В даних пунктах Руської правди проведені розрахунки по оплаті праці в грошовому еквіваленті та із врахуванням забезпечення їжею не тільки людей, але й тварин, необхідних для роботи.

Кваліфікація працівника теж впливала на цінність даної людини і на її можливості зберегти життя. Ми розглянули залежні групи людей, вказані в Руській правді і як вплинула їхня спеціалізація на захист їхніх прав.

У Просторовій редакції Руської правди вказуються штрафи за вбивство ремісника та ремісниці – 12 гривень [6, с. 28]. Ця стаття вказує на цінність людини, яка оволоділа ремісничою професією, не дивлячись на її невільницький стан.

За вбивство годувальника чи годувальниці в Руській правді теж вводився штраф 12 гривень [7, с. 27; 2, с. 122]. Тут слід зазначити, що людина здійснювала виховательські функції і, не дивлячись на свій невільницький стан, будь то холоп чи раба, отримувала особливе ставлення до себе від вихованця і його родини та представляла для них цінність, яка базувалась на емоційному стані.

Життя княжого тіуна, який відав княжими пашнями та селами, оцінювалось теж в 12 гривень [6, с. 28]. Цінність тіуна полягала в його організаторських та управлінських вміннях.

З вище наведених даних ми можемо зрозуміти, що реміснича професія давала змогу зрівнятися як з годувальниками, так і з тіунами, які відали селами та полями.

Слід зазначити, що життя рядовича, пашеного холопа, смерда оцінювалося в 5 гривень, а життя раби в 6 гривень [2, с. 83, 122]. Якщо холопа та рабу уб'ють без всякої вини з їх сторони, то пану або князю винний має заплатити 12 гривень [6, с. 33].

Серед невільників раба цінувалась на одну гривню більше, чим холоп. Слід зазначити, що серед вільних людей життя жінки оцінювалась в 20 гривень, в половину від 40 гривень за вбивство вільного чоловіка [14, с. 107].

Ремісництво як і годувальництво стирало гендерну дискримінацію стосовно оцінки життя людини. Ремісництво та робота в певній сфері давало змогу невільнику на більшій гарантії щодо життя та зрівнювало ціну життя чоловіка і жінки в даній професії. Якщо професія цінувалась то гендерний фактор не враховувався при оцінці штрафу за вбивство. Право захисту життя було не однаковим і виражалось ціною штрафу за вбивство. Чим більша ціна за вбивство, тим більше шансів зберегти життя, так як ймовірний кривдник не захоче нести матеріальну відповідальність за свій вчинок.

Важливий вплив на захист прав закупів відіграло повстання 1113 року, що привело до влади за підтримки віче Володимира Всеволодовича [15, с. 407], який, у свою чергу, пом'якшив відношення щодо умов нарахування відсотків при лихварстві та полегшення умов відпрацювання боргу [8, с. 37–38].

Володимир Всеволодович встановив граничну суму відсотків, що мали сплатити люди [2, с. 127–128]. Це, у свою чергу, мало зменшити суму сплати боргу і в таких умовах кількість закупів та строк погашення боргу мав скоротитися.

Пан не може нанести збитків майну закупа. Руська правда вказує, що якщо пан наніс шкоду купі або отарі закупа, то має все йому повернути та заплатити штраф у 60 кун.

Закуп, працюючи на полі панським конем, буде відісланий паном в інше місце, а кінь без нього помре, або якщо коня вкрали із панського хліва, то закуп не платить.

Якщо пан візьме у закупа більшу суму, чим той був йому винен, то закупа слід пану повернути всі ті гроші, які закуп переплатив. Окрім того на пана покладається зобов'язання із-за своїх нечесних дій заплатити штраф 12 гривень. При спробі пана взяти більшу суму боргу чим він був, зобов'язання одразу змінювались. Пан має повернути зайві гроші та заплатити штраф у 12 гривень.

Якщо пан продасть закупа в обельні холопи, то закупа списуються борги перед паном та сплачується штраф в розмірі 12 гривень. За цим правилом пан втрачав право на гроші, які був винний закуп. Крім того він мусив сплатити штраф в сумі 12 гривень.

Якщо пан б'є свого закупа безпідставно, будучи п'яним, без всякої вини зі сторони закупа, то в такому випадку пан має заплати закупа як за побиття вільної людини [2, с. 128–129].

Руська правда наголошувала, що людина яка відпрацьовує борг, тобто закуп не є холопом і її не можна перетворити у нього за хліб чи дане щось інше йому [7, с. 33–34]. Якщо він не відпрацює свій термін, то йому слід повернути отримане від пана, а якщо відпрацює – то нічого пану не винний. Як бачимо за несплату боргів людину не холопили, а заставляли її або заплатити або відпрацювати.

Але пояснимо, хто такий закуп і в яких відносинах він знаходиться із своїм паном. Закуп – це людина, яка винна гроші і готова відпрацювати борг своєю працею. Якщо закуп утече від пана, не відпрацювавши або не віддавши борг, то в такому випадку закуп стає обельним холопом [8, с. 38].

У Руській правді вказані законні підстави покинути закупа свого пана. Перша підстава – це втеча закупа до князя або до суді із-за поганого ставлення до нього паном. По друге – закуп міг відкрито покинути пана для пошуку грошей, щоб повернути борг. В цьому випадку його теж холопити заборонено. Якщо закуп обікрав людину, а за нього заплатив пан, закуп стає холопом [2, с. 128–129].

Були умови добровільного холопства. Людина могла добровільно продати себе, щоб заплатити борг. При цьому вона мала продавати себе не менше як за півгривні при трьох свідках. Людина могла одружитись на рабі без договору. Служба князю тіуном без договору теж призводила до того, що людина ставала холопом [14, с. 109].

Слід зазначити, що окрім купців в Короткій редакції Руської правди вказані наступні категорії: ябідник, мечник, гридень, русин, слов'янин, ізгой. Штраф за їх вбивство був 40 гривень [8, с. 31].

Слов'янин та русин визначалися належністю до певної пануючої племінної групи. Ізгой – це ті, кого виганяли із племені і будучи вільними за своєю суттю людьми, вони змушені були покидати свої громади і втрачали їх захист.

Фактично в додержавний період права людини визначалися належністю їх до племінної організаційної одиниці і захищалися звичаєвим правом. З появою держави людей із статусом ізгой брало під свій захист княже право. Племінна влада була зацікавлена в жорстокому покаранню ізгоїв, так як вони порушували їх устої, а вигнання людини із громади мало слугувати тяжким покаранням, оскільки ізгоя не захищало звичаєве право. Князівська влада, у свою чергу, була зацікавлена у збільшенні кількості ізгоїв, так як останні виходили з під управління племені родової еліти і останні втрачали над ними свій вплив. Чим більше ізгоїв ставало в суспільстві, тим меншу роль відігравала родова племінна влада. Ізгоям, щоб вижити потрібна була підтримка і князь готовий був її їм надати, щоб останні служили йому. Ізгой, розриваючи свій зв'язок із своїм родом був більш лояльним до князя і інтереси князя для нього ставали пріоритетнішими ніж роду, з якого його вигнали. Крім того, якщо в ізгоя немає сім'ї, то штраф за його вбивство забирає собі князь. Для князя вигідніше на службу було брати ізгоїв чим людей, які не розірвали свої зв'язки із родом. Ізгой створювали для княжого апарату управління кадрову базу.

Наступні перераховані категорії: купець, гридень, мечник, ябідник визначаються саме своєю професійною діяльністю. Вони могли не належати до слов'ян, русів та

ізгоїв але, займаючись певною діяльністю, мали таку ж ціну за своє життя як пануючі племінні групи.

Людина могла бути не слов'янином, не русином і не ізгоєм. Але, будучи купцем, гриднем, мечником, ябідником їх життя прирівнювалось до життя русів та словен і мужів. Отже певний вид професійної діяльності зрівнював життя людини не дивлячись на те, що дана людина могла не бути русом чи слов'янином.

Гридень, ябідник та мечник відносились до служивих княжих людей. Але чи регулювалася в Руській правді служба тільки князю? В Просторовій редакції Правди до штрафів за вбивство був добавлений боярський тіун. Штраф за вбивство боярського тіуна оцінювався в 40 гривень [7, с. 27].

Як зазначалося вище тіунство могло слугувати однією із підстав втрати людиною своєї свободи і перехід в стан холопів. Це, у свою чергу, вказує на те, що зайняття певною діяльністю могла зрівняти життя вільної і невільної людини в плані сплати віри за їх вбивство.

У Короткій редакції Руської правди вказувалося, що самі високі штрафи у 80 гривень вводилися за вбивство дворецького, княжого тіуна, княжого під'їзного, старшого конюшного [2, с. 83]. Дані категорії службовців князя входили в старший управлінський персонал князя. Старший конюшний відповідав за коней князя і мав розбиратися як в управлінні, так і в догляді за кіньми.

В Просторовій редакції Правди теж призначався найвищий штраф 80 гривень за вбивство княжого мужа та княжого тіуна, дворецького і конюшного. Але були добавлені княжий отрок, повар та конюх, життя яких оцінювалося в сорок гривень, тобто прирівнювалося до життя вільної людини. Отже цінність людини визначалася її місцем в ієрархічній системі при здійсненні їх професійної діяльності [6, с. 27–28]. Якщо за старшого конюшного штраф був у 80 гривень, то за звичайного княжого конюха вдвічі меншою.

З'ясуємо, який статус могли мати княжі люди і чи могли холопи займати вищі посади в системі управління княжого двору? Як зазначалось нами вище в статті, однією із юридичних підстав переходу людини з вільного стану в холопство було тіунство. Вільна особа, яка йшла на службу тіуном до князя ставала автоматично холопом, якщо не заключала ряд.

Те, що холопами могли бути представники управлінського апарату княжого двору, вказує нам випадок із матір'ю Володимира Святославовича Малошую. Малоша була ключницею при дворі княгині Ольги На те, що матір Володимира була рабинею вказує наступний випадок. Коли Володимир сватався до Рогнеди, то вона обізвала його рабичем [16, с. 469–450]. Рогнеда вказувала на рабське положення його матері. Але слід зазначити, що брата Малоші Добриню воеводу Святослава, не звинувачували в холопському походженні. Він перебував у Новгороді і користувався серед місцевих еліт авторитетом, адже саме він умовив новгородців прийняти до себе на князювання Володимира [17, с. 234; 18, с. 246]. Ми вважаємо, що Малоша була вільною, але пішовши в услужіння до княгині Ольги перейшла в стан холопів за умовою аналогічною тіунству.

Серед княжих людей, які виконували свої функції, головним чинником який визначав ціну штрафу за їх вбивство був не їхній статус вільної чи невільної людини, а яку посаду в княжій ієрархії вони займали. Пониження в посаді впливало на зменшення ціни за життя. Слід зазначити, що деякі посади могли займати тільки невільні люди, наприклад сільський тіун. За його вбивство платили штраф в 12 гривень, у той час як за вбивство слов'янина, руса та ізгоя – 40 гривень.

Серед тих, хто служив князю згідно системі штрафів ми можемо виявити чотири розряди працюючих на князя людей. Перший розряд складається з вищих управлінців. Вони представляли для князя найвищу цінність. За їх вбивство платили штраф у вісімдесят гривень. До них відносилися: дворецький, під'їзний, княжий тіун, старший конюшний.

Другий розряд – штраф в сорок гривень. До даної категорії, згідно Короткої редакції Руської правди, ми віднесемо: купець, гридень, ябедник, мечник, а в Просторовій редакції ябедник не вказується але вноситься боярський тіун, також внесений княжий отрок, конюх та повар.

Третій розряд – штраф дванадцять гривень. До нього відносяться вихователі, ремісники, незалежно від статі та сільські тіуни.

Четвертий розряд – штраф п'ять та шість гривень залежно від статі. До даної категорії відносяться: холопи, смерди, княжі та боярські рядовичі та раба.

Але як зазначено вище, в Просторовій правді вказано, що якщо холопа або рабу вбити без їх вини, то князю слід заплатити 12 гривень. Ми пов'язуємо це з внесеним змінам в Руське право Володимиром Мономахом.

Якщо хтось із цих княжих людей мав статус холопа, то штраф за його вбивство йшов знову ж князю. Належність людини до розряду залежала від посади та професійної кваліфікації, як, наприклад, ремісник, конюшний, та інші.

Висновки. Трудова діяльність русів за кордоном регулювалася звичаєвим правом та Русько-візантійськими договорами. За кордоном захищалася торгівельна діяльність та наймання на військову службу. У першу чергу при здійсненні трудової діяльності намагалися захистити життя, здоров'я та майно від протиправних дій через правове закріплення їхніх прав та наданні їм правового статусу у Візантії. Без цих прав працювати у Візантії було неможливо. Також захищались права моряків та вояків які захищали торговців, послів князя та інші.

У самій Київській Русі трудова діяльність врегульовувалася Руською правдою. Джерелом Руської правди виступали звичай, княжі розпорядження та рішення віче. Руська правда регулювала трудову діяльність, пов'язану з будівництвом фортець та мостів через гарантування фіксованих цін, ведення правил щодо регуляції та захисту торгівельної, лихварської діяльності і бджільництва. Цінність життя людини пов'язувалася з таким чинником як професійна діяльність. Оволодіння ремісничою професією піднімало цінність життя невільника і не залежала від гендерної приналежності. Особливу категорію становили люди, які служили князю та боярам. Чим важливіше місце в системі обслуговування княжого апарату управління займала

людина, тим більший штраф накладався за її вбивство, що, у свою чергу, надавало більше гарантій із захисту права на життя. Штраф у 80 та 40 гривень визначався в Руській правді не тільки статусом чи людина є вільною але і яке місце вона займає при княжому дворі. Руська правда для запобігання соціальних заворушень приділила суттєву увагу щодо прав закупів при відпрацюванні ними боргу і щодо запобігання свавілля з боку пана. На даному етапі розвитку Київської Русі регуляція прав працюючих здійснювалася та гарантувалася князівською владою у співпраці з вічем.

Література

1. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Летопись по Ипатьевскому списку. Санктпетербург: Печатная В. Головина, 1871. Т. 2. 377 с.
2. Юшков С. В. Памятники Русского права. Москва: Госюриздат. 1952. 287с.
3. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Типографская летопись. Петроградъ: 2-я Государственная типография. Галерная 1, 1921. Т. 24. 272 с.
4. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Псковские Софиевские летописи. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1851. Т. 5. 275 с.
5. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Софийская первая летопись. Ленинград: Издательство Академии Наук, 1925. Т. 5. 240 с.
6. Чайковский А.С. Хрестоматія з історії держави і права України. Київ: Юрінком Інтер. 2003. 656 с.
7. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів України напряму підготовки 6.030202 – «Міжнародне право» / О. А. Гавриленко, І. А. Логвиненко, Л. В. Новікова. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 309 с.
8. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. 890 с
9. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Лаврентьевская и Троицкая летописи. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1846. Т. 1. 267 с.
10. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Радзивилловская летопись. Ленинград: Наука, 1989. Т. 38. 177 с.
11. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Патриаршая или Никоновская летопись. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1862. Т. 9. 256 с.
12. Татищев В.Н. История Российская с самыхъ древнихъ временъ. Москва: Напечатано при Императорскомъ Московскомъ Унивеситете, 1773. Т.2.732 с.
13. Грушевський М.Ю. Віймки з жерел до історії України-Руси : до половини XI віка Львів: Накладом авт, 1895. 122 с.
14. Иванов В.М. Історія держави і права України: підручник. Київ: КУП НАНУ, 2013. 892с.
15. Шевченко А.Є., Кудін С.В. Становлення та розвиток влади в Київській Русі в IX–XII ст. Вінниця:ТОВ «Твори» , 2020. 468с.
16. Грушевський М.Ю. Історія України-Руси. Нью Йорк: «Книгоспілка». 1954. Т.1. 648 с.
17. Войтович Л. В. Княжа доба: портрети еліти. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. 782 с.
18. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Ипатьевская летопись. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1843. Т. 2. 377 с.

Анотація

***Настюк А. А.* Правова регуляція забезпечення трудової діяльності згідно літописних джерел в Київській Русі.** – Стаття.

Метою нашого дослідження є розкриття процесу регуляції захисту прав працюючих у Київській Русі. В роботі ставилася мета по виявленню тенденцій впливу трудової діяльності на правовий статус працюючого. Для досягнення мети ми проаналізували арабські джерела та літописні дані. Особливо було звернено увагу на Русько-Візантійські договори і Руську правду.

Ми прийшли до думки, що руські правові джерела доволі обмежено розкривали правові аспекти регуляції трудової діяльності у різних категорій людей. На нашу думку найбільшу

увагу руське право уділяло людям, трудова діяльність яких була пов'язана з князем. Зазначені люди різнилися між собою в залежності від корисності та специфіки своєї трудової діяльності. Основним механізмом захисту життя працюючих на князя людей був штраф за їх вбивство.

У своїй роботі ми кваліфікували працюючих в залежності від суми штрафів. Найбільшу цінність для князя представляли люди, за вбивство яких був штраф у вісімдесят гривень. Наступними за своєю цінністю йшли ті, за вбивство яких платили 40 гривень, далі йшли ті за вбивство яких платили 12 гривень і за вбивство останніх працюючих, платили п'ять та шість гривень. Ми прийшли до думки, що сума штрафу залежала від місця, яке займала людина в княжому апараті управління та професії, якою володіла.

У роботі було зазначено, що займання торгівельною діяльністю та наявність статусу купця гарантували людині захист права на її життя, здоров'я і майна. Її статус руса чи слов'янина не враховувався. Регуляція діяльності купця регулювалася не тільки Руським правом, але й іноземними договорами.

Крім торгівельної діяльності приділялася увага найму на військову службу до візантійського війська, де враховувався захист майнових інтересів навіть після смерті вояка. Його майно мало передатися згідно заповіту, а при відсутності заповіту передавалося родичам. Дана діяльність регулювалась Русько-Візантійськими договорами, як і умови торгівельної діяльності купців.

Торгівельні відносини регулювались і Руською правдою. Руське право також регулювало заняття лихварством, бджільництвом, скотарством та будівництвом мостів і міст.

Аналіз Просторової редакції Руської правди вказав на те, що приділялася увага трудовій діяльності закупів щодо відшкодування боргу.

У роботі було встановлено те, що не тільки звичай та княже право впливали на регуляцію трудових відносин. Ми прийшли до думки, що Київське віче теж здійснювало свій вплив. Прикладом слугує внесення Володимиром Всеволодовичем змін до Руської правди, які пішли на зустріч вічу. Були внесені зміни щодо справедливої регуляції лихварських відносин. Пом'якшилися умови щодо відпрацювання боргів закупами.

Ключові слова: Княжа влада, Княжа політика, княже право, закуп, Київська Русь, купець, княжий апарат.

Summary

Nastiuk A. A. Legal Regulation of Labor Provision according to Chronicle Sources in Kyivan Rus'. – Article.

The purpose of our study is to examine the regulation of workers' rights protection in Kyivan Rus'. Our aim is to identify patterns in the influence of labor on the legal status of the employee. To accomplish this, we analyzed Arabic sources and chronicle data, with a focus on the Rus'-Byzantine treaties and the Ruska Pravda.

We have determined that Rus' legal sources only covered the regulation of labor activity for certain categories of people to a limited extent. It appears that Rus' law placed the most emphasis on those whose labor activity pertained to the knyaz, with differences in treatment based on the usefulness and particulars of their work. The primary measure for safeguarding the well-being of individuals employed by the prince relied on a penalty for their unlawful killing.

In our research, we categorized laborers based on the severity of their fines. The individuals whose killing was penalized with an 80 hryvnias fine carried the highest value to the knyaz. The next most valuable were those whose murder was fined 40 hryvnias, followed by those whose murder was fined 12 hryvnias. Finally, the least valuable were workers whose death resulted in fines of five or six hryvnias. We concluded that the amount of the fine depended on the person's position in the royal administration and his or her profession.

Engaging in trade and earning the status of a merchant ensured an individual's protection of their right to life, health, and property, regardless of their identity as Rus or Slav. The regulation of the merchant's activities was governed not only by domestic but also by international law, through foreign treaties.

In addition to trade, attention was given to military recruitment for the Byzantine army. The recruitment process ensured the protection of the soldier's property interests even after their death. His property had to be transferred in accordance with a will, or in the absence of a will, to relatives. Such transfers were regulated by the Rus'-Byzantine treaties, as well as the terms governing merchants' trade.

Trade relations were regulated by the Ruska Pravda, which also enforced regulations on usury, beekeeping, cattle breeding, and the construction of bridges and cities.

The analysis of the Spatial Edition of Ruska Pravda reveals that procurement efforts were focused on workers' debt reimbursement.

This paper concludes that labor relations were influenced not only by custom and knyaz law, but also the Kyiv Veche. Volodymyr Vsevolodovich made amendments to the Ruska Pravda, which were approved by the Veche, to regulate usury relations fairly and ease conditions for working off debts through purchases.

Key words: Knyaz power, knyaz policy, knyaz law, workers and merchants, Kyivan Rus', knyaz administration.